

**DONA, FAMÍLIA I VELLESA. ESTUDI
ANTROPOLÒGIC A L'HOSPITALET DE
LLOBREGAT**

Carmen Guasch Valls
Directora: Dra. Adela García

**Beca de l'Ajuntament de l'Hospitalet del Llobregat
i
la Universitat de Barcelona**

SUMARI

Agraïments

Presentació

1. INTRODUCCIÓ

- 1.1. La vellesa avui.**
- 1.2. Marc teòric de la recerca.**
- 1.3. Metodologia i tècniques de treball.**

2. DONA TREBALL

- 2.1. La construcció del gènere**
- 2.2. El treball de les dones**
 - 2.2.1. Definició i límits del treball
 - 2.2.2. Dona i treball domèstic
- 2.3. Dona i satisfacció laboral**
- 2.4. Dona i identitat**

3. FAMÍLIA I REPRODUCCIÓ SOCIAL

- 3.1. La família al moment actual**
- 3.2. Estratègies familiars**
 - 3.2.1. Xarxes familiars, economia de suport i relacions intergeneracionals

4. CONCEPTUALITZACIÓ DE LA VELLESA

- 4.1. Definició de vellesa
- 4.2. La vellesa a debat
- 4.3. Vellesa i marginació
- 4.4. Activitats de la gent gran

5. DONA, FAMÍLIA I VELLESA A L'HOSPITALET

- 5.1. Ser vell o la falta d'un espai i un temps privat**
- 5.2. Família, obligació o devoció?**
- 5.3. Emancipació dels fills**
- 5.4. Intercanvi de béns i serveis als fills**

5.5. Mares i filles, una seguretat

RELACIÓ DE DONES ENTREVISTADES

CONCLUSIONS

Bibliografia

Annex estadístic

Agraïments

Vagi per endavant, i en primer terme, el meu més sincer agraïment a l'Ajuntament de l'Hospitalet de Llobregat i a la Universitat de Barcelona. Sense el seu ajut i suport hauria estat molt difícil el poder desenvolupar aquesta recerca amb la tranquil·litat necessària. La meva gratitud a Ricard Castro que ha anat seguint la meva feina durant aquest any i que s'ha preocupat que arribessin a les meves mans tota la informació necessària.

Gràcies al Centre d'Estudis de l'Hospitalet, i, sobretot, a Mercè Artigues per la seva bona predisposició alhora de facilitar-me la recerca bibliogràfica específica i per transmetre'm els coneixements sobre la gent gran de la ciutat. Des d'aquí li demano disculpes per la meva falta de puntualitat alhora de retornar els llibres. Espero poder seguir contant amb la seva col·laboració.

El meu regraciament als membres del *Grup d'Estudis sobre Família i Parentiu* del Departament d'Antropologia Social de la Universitat de Barcelona i, sobretot, al seu director del departament, el Dr. Xavier Roigé. Amb ells vaig entrar en el món dels estudis sobre família i parentiu i he après les quatre coses que m'han permès realitzar aquesta recerca. Moltes mercès, també, a tots aquells professors d'altres departaments i universitats que m'han ajudat a resoldre temes que, per la seva complexitat, se m'escapaven de les mans. Gràcies de tot cor a la Marta i la Júlia, perquè han estat allà en els moments de "crisi intel·lectual" a més d'assortir-me de contactes per poder realitzar les entrevistes. Gràcies a la Mireia, sense ella l'Hospitalet encara em seria una ciutat desconeguda per a mi.

A totes les àvies que han parlat amb mi, que m'han cedit el seu temps i els seus pensaments. Ha estat una gran experiència. Elles són les protagonistes d'aquest treball. El meu reconeixement més sincer i... fins la propera entrevista.

A nivell personal, vull expressar la meva més sincera gratitud a la Dra. Adela Garcia, la meva directora de tesi i professora titular del Departament d'Antropologia Social de la Universitat de Barcelona que ha sabut guiar-me a nivell teòric pel món de l'Antropologia. Ella m'ha donat suport i confiança per seguir endavant i m'ha fet replantejar un munt d'idees tot prenent un cafè a casa seva. Gràcies, Adela, això només acaba de començar, ens queda molt per aprendre de la gent gran.

Per acabar vull agrair als meus pares tot el que han fet per mi; sense el seu esforç jo no hauria pogut complir el meu somni d'arribar a ser antropòloga. A ells els dedico aquest treball, perquè un dia, segurament no gaire llunyà, hauran d'exercir d'avis.

A tots, moltes gràcies!.

Presentació

Aquest treball, que presento sota el títol "*Dona, família i vellesa. Un estudi antropològic a l'Hospitalet de Llobregat*", és el resultat de la recerca que he dut a terme durant el curs 1999-2000 gràcies al suport de l'Ajuntament de l'Hospitalet de Llobregat i la Universitat de Barcelona. L'estudi s'inscriu en un projecte més ampli que ha de constituir la meua tesi doctoral "*¿A la vejez, viruelas?. Estudi de la vellesa a través de la transmissió de bens i serveis en la família*" dirigida per la Dra. Adela Garcia, professora titular del Departament d'Antropologia de la Universitat de Barcelona.

Aquest treball representa una petita part del meu treball d'investigació; per aquesta raó les aportacions que es puguin fer en aquest estudi estan sotmeses a possibles variacions o matisacions relacionades amb el futur desenvolupament de l'estudi. Els plantejaments presentats formen part d'una primera elaboració fet que implica nous anàlisis a mida que la investigació avanci i s'aportin noves dades. No hem d'oblidar, tampoc, que la recerca en el camp de les Ciències Socials, sobretot en antropologia, convida a la constant avaluació, fet que enriqueix el debat ja que implica un replantejament constant.

El meu interès per la gent gran ve de lluny; durant els meus últims anys de batxillerat vaig treballar amb una associació, Amics de la Gent Gran, que treballa a favor de la lluita per la integració dels ancians en una societat que, sovint, els ha deixat de banda. Després, en els anys universitaris, vaig entrar en contacte amb les diverses posicions feministes, així com amb els estudis de família i, en concret, amb els de vellesa. De mica en mica, els interessos diferents van anar confluint fins arribar al moment actual.

El marc geogràfic de la recerca ha estat l'Hospitalet de Llobregat. El meu contacte amb aquesta ciutat es produí per raons d'amistat i, de mica en mica, em

vaig anar interessant per les diverses activitats que es realitzen en aquesta ciutat. La beca m'ha donat la possibilitat, a més de treballar en allò que més m'agrada, de conèixer més a fons la ciutat i la seva gent, sobretot la seva gent gran. La meua recerca s'ha basat en cinc entrevistes -la poca durada del treball, no m'ha permès fer una investigació més àmplia- a dones grans de l'Hospitalet que tenen néts. Més endavant, el meu interès es centrarà en observar els patrons familiars de la gent gran d'aquest nucli urbà. No hem d'oblidar que, en els últims decennis, l'Hospitalet ha sofert una profunda evolució. Un nombre important d'immigrants s'hi integraren sense problemes, i, avui, formen part d'aquesta recerca. Actualment, aquesta ciutat esdevé un laboratori intercultural que permet la comparació i l'anàlisi socials.

El treball consta de cinc apartats a més d'un annex estadístic sobre aspectes dels vells que viuen a l'Hospitalet. En la introducció hi trobem una breu descripció de l'objecte d'estudi i la seva situació en el moment actual, els enfocaments teòrics de i la metodologia emprada en l'estudi. Els tres primers capítols que segueixen el preàmbul són eminentment teòrics. El primer fa referència al concepte de gènere i com, a partir d'aquest, esdevenen les diferències entre homes i dones. Hi apareixen diverses corrents de pensaments i d'altres no hi són. He emprat aquelles que crec que poden aportar llum al fet de la discriminació per raó de gènere. En aquest epígraf s'emfatitza la importància del treball alhora de construir el gènere.

El segon capítol gira al voltant de la família i el paper que aquesta juga alhora d'establir lligams entre els membres que la conformen i com, mitjançant aquests, s'estableixen mecanismes de suport i obligacions entre les generacions.

El tercer capítol se centra en el concepte de vellesa i veurem com aquest és un concepte que va unit a raons econòmiques i no a raons d'edat o de desenvolupament biològic.

El quart capítol, exceptuant breus apunts dirigits a entendre millor allò que estem explicant, es presenta, de manera resumida, el treball de camp. En aquest apartat hi podrem trobar les paraules de les protagonistes d'aquesta

recerca: les dones grans amb néts. Elles han estat les que han explicat les seves experiències, han aportat llum a aspectes quotidians que, per trobar-se en el món de la privacitat, passen desapercebuts o no reben l'atenció que mereixen. Totes elles apareixen amb els noms canviats, així com qualsevol altra dada que pugui trencar l'anonimat de les entrevistades. Al peu de la plana, quan aparegui per primera vegada el nom de l'entrevistada, hi ha un petit resum de l'entrevistada. A més, s'aporten els comentaris que varen fer un grup de dones amb les que vaig mantenir un entretingut debat.

Finalment hi ha unes breus conclusions. Evidentment, i com ja hem assenyalat anteriorment, aquestes són susceptibles de variacions a mida que la investigació que ara hem començat, avanci.

1. INTRODUCCIÓ

Un ponent que assistia al VI Congrés de Gent Gran que es celebrà a Barcelona l'any 1999 assenyala que els vells eren els gran oblidats de la societat. La Coordinadora Nacional de Jubilats i Pensionistes escrivia al seu butlletí en referència a les pensions: *“En cap moment, en cap ocasió, s’ha comptat amb nosaltres per prendre decisions, encara que a través de la nostra amplia xarxa d’associacions (i tenint en compte que som els «protagonistes», els receptors, els destinataris de totes les propostes) estem en condicions d’opinar, de valorar i som interlocutors imprescindibles i totalment representatius”*¹.

1.1. La vellesa, avui.

La opinió d’aquest membre de la Coordinadora és del tot il·lustratiu i extrapolable a molts d’altres aspectes que fan referència a la gent gran. Si ens fixem en les diverses disciplines que, tradicionalment, han dedicat els seus esforços a l’estudi de la vellesa, veurem que totes elles estan relacionades amb el camp de la medicina (gerontologia)². L’interès de les CC.SS. per aquest camp és relativament nou. La psicologia, primer, passant per la sociologia o la mateixa antropologia, després, han mostrat, en els últims decennis, un interès creixent³. Així, trobem el treball pioner de Simone de Beauvoir [1970] on l’autora fa una revisió històrica-etnogràfica de la vellesa molt interessant. Val a dir que la quantitat de dades que aporta trenca amb el tòpic de la vellesa en les societats anomenades primitives i històriques. Avui per avui, i donat que és una

¹ Revista Sinofos, 6. Octubre de 1999.

² Per a la medicina, la vellesa es concreta en un seguit de transformacions de l’organisme que modifiquen la salut, arribant a incapacitar o limitar les facultats físiques i psíquiques. Evidentment, aquesta definició és relativa. El pas del temps no actua d’igual manera sobre tots els individus. Amb l’aparició de l’especialitat de la gerontologia mèdica, l’interès es centra en l’estudi dels desajustaments entre edat cronològica i biològica. En canvi, la geriatria es centra en el tractament sanitari de les persones envellides.

³ Les CC.SS. contempla la vellesa com un procés de canvi en les actituds com a resultat de la relació de l’individu amb l’entorn social, econòmic i cultural.

altres. Més endavant tractarem a fons aquests i altres treballs que ens obra clàssica, hem d'assenyalar que continua vigent. Altres interessants estudis són els Mª Teresa Bazo [1991] o els de Lawrence Cohen [1994], entre permetran un aprofundiment en el tema de la vellesa. Abans, però, farem unes petites aportacions a la vellesa en general. Aquesta marginació social del que és objecte la vellesa no ha estat sempre així. Històricament, en les societats clàssiques sovint s'optava per la gerontocràcia com a sistema de govern. Els coneixements dels més grans eren altament valorats i l'experiència que aportava el temps i l'edat eren emprats en la política (aquest tret encara és manté en algunes cultures com la gitana, la japonesa, etc.). En el món romà trobem el que podríem anomenar «la primera sociologia de les edats». És en aquest període quan trobem la primera divisió social per raons d'edat: l'ésser humà passava per diverses fases cronològiques i cada moment tenia unes característiques de referència (des de la «infantia» a la «senectus» passant per la «pueritia», la «inventus» i la «virilitas»). Amb el moviment romàntic del segle XIX, comença a preconitzar-se un estat de contínua joventut (fins aleshores, la joventut era considerant com un moment de trànsit per arribar a la maduresa). Aquest desig arriba fins els nostres dies, amb la proliferació dels moviments juvenils i una veneració per tot allò que hi fa referència.

Aquest desig de «l'eterna joventut» ha arribat, també, fins la nostra gent gran des d'òptiques ben tan diferenciades que apareixen com una situació de dicotomia: la societat contemporània, per una banda, fomenta una vida plena d'energia i activitat i la recerca mèdica allunya, cada vegada més, la gent gran d'una mort primerenca. Per l'altra, aquest mateix culte a la joventut margina tot allò que es relaciona amb la tercera edat. La paradoxa és evident: en la mateixa mesura que augmenten les possibilitats que els vells no es sentin tan grans, augmenten també les condicions per una major marginació de la vellesa.

Partint, doncs, de la hipòtesis que la gent gran pateix una marginació des d'una societat que valora allò que és productiu i deixa de banda tot allò, persones incloses, que ha "deixat de ser útil", ens trobem, quan parlem de les

dones grans, enfront una doble marginació: pel fet de ser vell i pel fet de ser dona.

Com veurem més endavant de manera més extensa, la gent gran ha sortit del circuit laboral⁴, fet que, per a molts, s'associa a una pèrdua de les capacitats físiques i intel·lectuals. Res més lluny de la realitat. Els avis d'avui no són comparables als d'ahir. L'augment de l'esperança de vida, resultat d'una millora en les condicions de vida, ha fet que la situació de la gent gran hagi canviat considerablement. Només cal donar un cop d'ull al nostre voltant per veure la nova realitat.

Un fet que no ha variat al llarg dels temps ha estat l'ajut que la gent gran proporciona a fills i néts. La sortida massiva de la dona al món del treball ha produït canvis en alguns dels patrons que han repercutit, directament, sobre els fills i, de rebot, sobre els avis d'aquests nens. El nombre de mares que es dediquen a la cura dels fills i de la llar de manera exclusiva ha descendit notablement però ha comportat un augment en la dedicació dels avis. Quan assenyalem aquest fet, no volem dir que els avis d'abans no tinguessin cura de fills i néts. Ben cert és que els avis sempre han tingut un paper important dintre la família. El que ha variat és el grau de consagració que molts dediquen a la seva parentela (l'avi ha deixat de ser un narrador de contes per convertir-se en «pare» temporal).

Que la dona, i l'home amb ella, han entrat, amb més o menys bon peu, en el camí per la igualtat no vol dir que tots els problemes hagin desaparegut. Els pares passen molt temps fora de casa, treballant. Ambdós, i sobretot la dona, es veuen obligats a seguir una contínua lluita en el mercat laboral. El temps dedicat al lleure és poc, tot i que, alguns experts assenyalen que és de millor qualitat. El fet de no gaudir de temps, a més de les dificultats de tot tipus (falta de guarderies públiques, encariment de l'escolaritat que comporta una dinar a l'escola, fer activitats extra-escolars o el mateix material didàctic) fa que

⁴ Recordem que el fet de considerar a un individu com a «gran» està relacionat amb el món del treball. La jubilació és sinònim de "vell".

la solució estigui estretament lligada a l'ajut que poden donar els avis. important despesa familiar en aspectes tan diversos com el fet de quedar-se a El paper de suport dels grans té altres vessants. La realitat econòmica, marcada en molts casos per la precarietat laboral, obliga als més joves a retardar l'edat d'emancipació dels pares⁵ o a demanar ajut -del tipus que sigui- als pares per tal de poder arribar a marxar de casa o per formar un nou nucli familiar i, en alguns casos, a buscar una llar propera a la dels pares per facilitar l'ajut en el moment de l'arribada dels fills, etc. Tots aquests aspectes, que sovint passen del tot desapercebuts per tractar-se d'un intercanvi que es realitzen en el món privat, a l'empara de les relacions familiars, surten a la llum quan es realitzen investigacions en profunditat⁶.

Així doncs, hem d'assenyalar el paper decisiu dels grans en la reproducció familiar, però, sobretot, volem destacar el paper de la dona en aquesta consecució.

Com veurem en els propers capítols, el rol de la dona va unit a la llar que, alhora, va unit al fet de la maternitat. El fet que la feina que realitza la dona en el nucli domèstic estigui desvaloritzat socialment (és un treball no remunerat) es tradueix en invisibilitat. Aquest fet està canviant, però encara hi ha un gran predomini d'aquesta visió.

Si unim la ínfima valoració social de totes aquelles tasques que la dona realitza al nucli domèstic al moment de la vellesa, ens trobem davant una doble marginació; la de la desvalorització que implica el gènere i el que comporta el fet d'estar en un moment determinat de la vida . Val a dir que, en aquesta etapa de la vida, l'home passa a realitzar de tasques tipificades socialment com a femenines⁷.

⁵ Recomanem el llibre d'Inés Alberdi: *La nueva familia española*, on fa un retrat dels canvis de la família en la societat espanyola a finals del segle XX.

⁶ Les recerques que duen a terme els diversos membres del Grup d'Estudis sobre Família i Parentiu de la Universitat de Barcelona, del que formo part, així ho demostren. Hi ha dos treballs en preparació que tractaran, entre d'altres, el tema de l'intercanvi de bens i serveis entre pares i fills (*La familia en Catalunya: continuidades y cambios* y *Nuevas familias y relaciones de Parentesco*).

⁷ En aquest treball no s'han entrevistat homes. Aquest aspecte es deixarà per una propera etapa del treball, tot i que, en les entrevistes, aquest aspecte ha estat ressaltat per les dones.

1.2. Marc teòric de la recerca

Com hem ja assenyalat en la Presentació, hi ha tres capítols teòrics que fan referència als conceptes claus d'aquesta recerca: dona, família i vellesa. En cada capítol tractarem de manera més extensa les diverses aportacions que els diferents autors fan sobre cada tema. Aquí, però, farem una breu menció d'altres conceptes que, si bé no es tracten directament, sí que són necessaris per comprendre millor tot el que aquí es presenta. Assenyalarem, també, estudis d'altres disciplines, més enllà de l'antropologia i la sociologia, que ens han ajudat amb les seves aportacions.

Al parlar del paper de la dona gran en la família és necessari assenyalar que, a més de l'activitat de medidora entre els membres del seu grup familiar, la dona realitza un seguit de tasques que, tot i no ser tipificades com a treball, la realitat demostra que han d'ésser conceptualitzades com a tal. Per aquesta raó, són necessàries les aportacions que, des de la sociologia i, sobretot, des de la disciplina antropològica, ens arriben sobre l'economia i el treball. En aquest partat trobem els estudis de Dolors Comas [1995] i Ubaldo Martínez [1995], importants per comprendre les raons per les que el treball que la dona realitza a la llar, així com tots aquells serveis als membres que componen el seu nucli domèstic, no rep cap mena de valoració social i passant, generalment, desapercebut. Des de la geografia, cal mencionar el treball d'Esther Boserup i les seves reflexions sobre l'aportació econòmica⁸ de la dona en el desenvolupament mundial [1970]. Erikson [1977], des de la psicologia, presenta les idees sobre identitat individual, aspecte que no tractarem a fons però que és present a totes les entrevistes que s'han mantingut.

⁸ Aportacions que, en molt casos, pertanyen a l'economia submergida (feina que es realitzen a l'interior de la llar neteja, cura de malalts, nens o ancians, manufactures, etc.) o que no són conceptualitzades com a tal pel fet de no ser tractades com a activitat formals (tasques a la pròpia llar, cura de familiars...).

Finalment, des de el camp de la família cal remarcar els treballs de Gullestad i Segalen [1995] *La famille en Europe* on els diversos articles ens apropen a la coresidència i la transmissió patrimonial, aspecte que no tracten profundament en aquest treball però que apareix repetidament en les converses enregistrades.

Per presentar les estratègies emprades per les famílies per tal de crear xarxes de solidaritat, assenyalem els treballs d'Agnès Pitrou [1978] on introdueix la idea la variable de la solidaritat de l'Estat enfront de la solidaritat en la família (privada) i de Janet Finch [1989] que parla de les obligacions familiar (suport a la parentela). Treballs que segueixen aquesta línia a casa nostra són els de Xavier Roigé [1996-1997] i Garrido on es vinculen les estratègies familiars al matrimoni o a l'accés a l'habitatge [1997].

1.3. Metodologia i tècniques de treball

La realització d'aquest treball s'ha dut a terme en diverses fases. Com es senyalava al presentar el projecte, era necessari treballar des d'una doble perspectiva: mitjançant l'estudi quantitatiu i a través de l'anàlisi qualitatiu. Mitjançant l'enfocament quantitatiu hem pogut copsar la diversitat de tipologies amb les que podem treballar. Aquest treball es recolza en les dades estadístiques que ens ofereix l'anuari estadístic de l'Hospitalet, dades que ens permeten d'observar els canvis i les transformacions que tenen lloc entre els individus, entre les famílies. Cal però, assenyalar que aquestes dades són parcials i només ens ofereixen una part de la informació. La recerca qualitativa, per a nosaltres, és la més interessant. Sense aquesta, les dades quantitatives no ens permetrien dotar aquest treball de l'originalitat buscada. La informació que ens aporten els subjectes és bàsica en aquest treball.

Mitjançant el treball de camp, eina bàsica dels antropòlegs, totes les dades que puguin aportar les estadístiques (censos, padrons, etc.) no permeten copsar els petits matisos que enriqueixen aquesta recerca. Cal doncs, buscar informats (cinc dones en aquest cas) amb les que hem mantingut una llarga una entrevista amb cada una d'elles. L'entrevista en profunditat, de caire obert, ens ha permès fugir de la fredor de les xifres i cabussar-nos en aspectes més concrets, en detalls quotidians que no es reflexen en l'estadística. L'entrevista ha estat dirigida però estava dotada de la suficient flexibilitat per permetre un major enriquiment de les respostes.

L'anàlisi profund de l'Anuari Estadístic, així com les entrevistes, ens permeté ren de conèixer el nombre de gent gran que viu a l'Hospitalet i les entrevistes ens insinuaren l'idiosincràsia que envolta algunes dones grans d'aquesta ciutat.

A més d'aquest treball d'anàlisi de dades i de la recerca de camp, ha estat necessari complementar-ho tot amb d'altres metodologies així com de diferents enfocaments teòrics per poder interpretar el recorregut vital del individus entrevistats. Una perspectiva multidisciplinària combinat amb el treball empíric ens ha permès de copsar la complexa realitat que envoltar aquest grup.

Finalment hem d'assenyalar l'important paper de la bibliografia en aquesta recerca. Al final del treball podem trobar una relació de totes les obres consultades: algunes han estat utilitzades com a referència doncs la temàtica era general; altres, els treballs de caire específic, han estat analitzats en profunditat doncs són bàsics en els diversos camps d'estudi.

2. DONA I TREBALL

«Sería fatal para la causa del trabajo social colocar los sexos en competencia y poner en peligro aquellas relaciones que hacen de la mujer reina de la casa. Mantenedla en la esfera que Dios dispuso y que ella llenase con la ayuda de los varones.»

William Sylvis

Ha passat més d'un segle des de que aquest polític laborista americà pronunciés aquestes paraules davant el Congrés americà i, les coses han canviat molt. Queda demostrat que la figura divina no juga cap paper alhora de disposar quin és el paper d'homes i dones en la societat actual. La dona ha sortit del nucli domèstic per entrar en el món del treball i la competència laboral entre els sexes és més producte del dèficit de feina que una qüestió que faci perillar el bon funcionament de la reproducció social.

Tot i els avenços, que són molts i gens menyspreables, el paper de la dona en el treball encara té que superar esculls profundament arrelats en els diferents substrats culturals.

Aquest capítol gira al voltant de la naturalesa i l'abast del treball de les dones. El treball és un tret que defineix la totalitat de les societats. Mitjançant la definició i el control del treball observarem quina és la organització social i podrem arribar a copsar, amb major o menor fidelitat, quina és la posició i el grau de poder d'aquells que el realitzen.

La divisió del treball⁹ és una de les variables a través del que podem analitzar el gènere i les seves relacions així com també els canvis socials que hi giren al voltant. Abans de tractar el tema del treball, creiem necessari deturar-nos en el concepte de «gènere». Reflexionarem de manera breu, ja que el debat teòric és molt ampli, sobre l'origen de les diferències associades al gènere, i que concretitzaran en el treball i la seva divisió, i veurem si aquestes són reals o, pel contrari, tenen a veure amb la cultura en que s'insereix el terme. Per entendre la divisió treball i la desvaloració de les tasques que realitzen les dones, ens cal saber, primer, quin és el seu origen.

2.1. La construcció del gènere

Que homes i dones són físicament diferents és evident. El que ja no és tan obvi és que els comportaments i actituds d'aquells que anomenem homes i dones siguin característics del seu sexe. Ser home o ser dona està més lligat al que cada cultura entén com a tal que a realitats palpables. Així, un home té la mateixa capacitat per tenir cura dels seus fills que una dona i una fèmina pot, sense grans mal de caps, conduir un autobús. L'assignació de tasques a unes i altres no es fa basant-se en raons de qualificació i dotació sinó en allò que hom entén que li és innat. Fins la dècada dels trenta, es pensava que les diferències de comportament i d'activitats entre homes i dones eren resultat de la diferència biològica entre unes i altres. Quan Mead publicà *Sexo y Temperamento*, i gràcies a la comparació etnogràfica¹⁰, trencà amb la idea que

⁹ La divisió sexual del treball és un tret comú en totes les societats, adoptant formes diferents en cada una d'elles. Aquesta divisió és un fet clau alhora de parlar de jerarquització de tasques però ho és més quan la jerarquització diferencia entre homes i dones. A través del treball s'integren les diferents formes de desigualtat social i mitjançant el seu estudi podrem entendre el gènere i tot un seguit de divisions socials.

¹⁰ Mead comparà les activitats que realitzaven homes i dones en diverses societats i comprovà que en cada una d'elles, homes i dones no portaven a terme les mateixes tasques.

correlacionava les diferències anatòmiques dels individus amb els rols i tasques que desenvolupaven. Mead introduí la variant de la cultura -educació-com a responsable del comportament humà. Com assenyala BUTLER [1988: 131], el gènere no s'escull sinó que ens ve determinat des del moment del naixement. Actualment, però, això està canviant però determinades concepcions estan, encara, en permanència. Veiem ara en quin moment les coses van agafar un gir diferent.

El terme «gènere» és una noció relativament nova dintre de les CC.SS. però que, en els últims temps, ha anat guanyant importància com a concepte analític. Aquesta noció és emprada per primera vegada allà a les dècades del seixanta i setanta per les feministes americanes com una categoria per analitzar la societat i la cultura, per comprendre quines són les causes de la desigualtat entre homes i dones i de quina manera venen representades¹¹. El concepte, però, no es consolidarà fins els vuitanta. El trobarem subjacent molt abans, però, sota les paraules de Beauvoir [1979] quan deia que no es naixia dona sinó que s'arribava a ser-ho. Sovint, però, s'ha caigut en l'error d'identificar gènere com a sinònim de dona [Castellanos, 1994:23], a voltes per evitar mals majors en aquells sectors crítics amb els estudis que fan referència a la importància de les activitats femenines.

No tenim cap interès en entrar en les polèmiques que s'han generat al voltant del gènere en les diferents disciplines, sobretot en la mateixa Antropologia. Val a dir que el concepte¹² ens és vàlid per a donar nom a diversos comportaments socials i arribar a demostrar que existeix una

¹¹ La lluita feminista és doble: per una banda hi ha l'interès d'esbrinar quin és l'origen de les desigualtats i, per l'altra, la reivindicació del paper de la dona en la societat ja que, fins aquell moment, tots els treballs són marcadament androcèntrics. Fins aquell moment les activitats femenines eren invisibles, sense importància econòmica perquè no tenien valor/reconeixement social, bàsicament perquè era difícil establir el que podia ser considerat treball.

¹² El concepte de gènere es pot considerar un híbrid resultat dels "women's studies", el feminisme radical i les teories postmodernistes que recullen l'interès per la comparació per evitar de caure en la consideració de trets absoluts de la realitat.

diferència social real entre els sexes -sense menysprear en cap moment els canvis ocorreguts en la nostra societat a favor de la igualtat¹³. Creiem que el concepte ens permet transcendir el pensament masculí, únic fins aquell moment, i atalair més enllà de les seves fronteres. El concepte de gènere farà referència, doncs, als rols -d'origen cultural- que s'associen a homes i les dones i que es diferenciarà del de sexe¹⁴ -que farà referència a les diferències biològiques

Des de l'antropologia, la pionera en els estudis de gènere fou Margaret Mead, a la dècada dels seixanta, demostrant que les diferències físiques de caire sexual entre homes i dones no eren la resposta a la pregunta sobre la diferenciació en la realització de tasques per part d'unes i altres. Després d'observar diversos grups i fer-ne la comparació, assenyala que "*Cada una de estas tribus tiene, como toda sociedad humana, el elemento de la diferencia sexual para usarlo como tema en el argumento de la vida social, y cada uno de estos pueblos ha desarrollado este tema diferencialmente*" [MEAD, 1984:11].

Mead assenyala que la divisió del treball és un tret universal, tot i que la realització de tasques per part d'homes i dones variarà en cada grup humà. Tot i que no fa diferències entre els conceptes de gènere i sexe, si que ens interessa senyalar la seva important aportació: la diferenciació que fa entre allò que és biològic i el que és social. Ella serà la primera a parlar de la importància dels components socials alhora de determinar les característiques atribuïdes a cada un dels sexes.

¹³ Igualtat en la diferència.

¹⁴ Treballs interessants en el camp de l'antropologia sobre els sistemes de gènere són els Thurén [1992] i Moore [1991].